

ОСНОВНІ ПРИЧИНИ РОЗПАДУ ЧЕСЬКО-СЛОВАЦЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

На межі 2002-2003 рр. минуло десять років з часу зникнення на карті європейського континенту цілісної чесько-словацької федеративної держави і появи на ній з 1 січня 1993 р. двох незалежних нових держав – Чеської та Словацької республік. За десятиріччя самостійного існування ЧР і СР посіли вагоме місце у міжнародній спільноті. У 2004 р. ці країни стануть членами Європейського Союзу. Чехія в 1999 р. вступила до НАТО. На Празькому саміті Північноатлантичного альянсу в листопаді 2002 р. запрошення для вступу до НАТО отримала і Словаччина.

Чехія і Словаччина входять до інтеграційного ядра реформних країн Центрально-Східної Європи. Тісним є політичне співробітництво ЧР і СР в рамках міжнародного об'єднання РП, ЧР, СР і УР – “Вишеграду” (або “вишеградської четвірки”). Регіональне економічне співробітництво плідно здійснюється через механізми Центральноєвропейської асоціації вільної торгівлі (аббревіатура англійською – CEFTA). Водночас, як постійно стверджують чеські і словацькі державно-політичні лідери, надстандартним є двохстороннє співробітництво між ЧР і СР. Політичне взаєморозуміння, координація кроків двох держав на міжнародній арені, взаємопідтримка доповнюються розгалуженими торговими і виробничо-коопераційними зв'язками реформованих на засадах ринку національних економік та митним союзом між ЧР і СР.

Реальні результати цілеспрямованих внутрішніх перетворень та зміни міжнародного становища ЧР і СР дозволяють констатувати, що на сучасному етапі в обох державах завершується перехідний етап історичного розвитку. Суперечливий період постсоціалістичної трансформації, який започаткувала чехословацька демократична революція 17 листопада 1989 р., протікав у Чехії і Словаччині впродовж 1990-х років, попри закономірності переходу від тоталітаризму до

демократії в Центрально-Східній Європі, за децю відмінними сценаріями. Але на зламі другого і третього тисячоліть уже було ясно, що ЧР і СР набули основних рис, притаманних цивілізованим європейським державам, де утвердилося громадянське суспільство, парламентська демократія і ринкові відносини. Своєрідним міжнародним визнанням “європейськості” Чехії та Словаччини стало рішення саміту Європейського Союзу в грудні 2002 р. про їх вступ до ЄС. Повноправне членство у Євросоюзі ЧР і СР набудуть у 2004 р. Ця подія для ЧР і СР знаменуватиме, на нашу думку, повне завершення як у внутрішньому, так і в міжнародному вимірі сучасного перехідного періоду.

З огляду на такі беззаперечні досягнення історичної еволюції ЧР і СР, чеського і словацького суспільства кінця ХХ-початку ХХІ століть вважаємо доцільним сформулювати на перший погляд досить парадоксальний висновок – вагому роль у прискоренні трансформаційних процесів, закінченні перехідного періоду та перетворенні Чехії і Словаччини в стандартні європейські держави зіграло мирне, конституційно-договірне припинення чесько-словацької федерації в 1992 р. На тлі поглиблення загальноєвропейських інтеграційних процесів з початку 1990-х років розпад цілісного більш ніж 70-річного федерального союзу чехів і словаків виглядав деструктивним процесом. Але логіка наступних подій засвідчила, що в рамках незалежних ЧР і СР системні суспільно-політичні і соціально-економічні перетворення в кожній з них зокрема відбувалися значно швидше, ніж під час існування федеративної держави періоду 1990-1992 рр.

Тобто, до стратегічної мети кожної із постсоціалістичних держав Центрально-Східної Європи – завершення системних перетворень суспільства та вступу до об'єднаної Європи Чехія і Словаччина йшли нестандартним шляхом: дезінтеграція цілісної держави – прискорення системної трансформації в національно-специфічних умовах – інтеграція з об'єднаною Європою.

Принципові відмінності в підходах щодо векторів системних перетворень у двох частинах федерації на початку 1990-х років, за умови існування і в подальшому єдиної держави чехів і словаків, могли привести до гальмування або і

припинення реформ. А це тільки б затягнуло агонію федерації. Крім того, різновекторна і "різношвидкісна" (як модно зараз стверджувати) трансформація суспільства у Чехії та Словаччині не дозволили б завершити процес системних перетворень як у країні в цілому, так і в кожній республіці зокрема. Словацька "соціалізуюча" модель трансформації була тягарем для різних, т. зв. "шокових" (як економічних, так і політичних) перетворень у Чехії. А чеська неолібералістська економічна модель та послідовно декомунізована політична система – залишалася в 1990-1992 рр. поки що недосяжним взірцем для Словаччини. Тому обидві республіки схильні були "позбутися" одна одної через саморозпуск чесько-словацької федерації.

Отже, слід вважати, що головною причиною розпаду федеративної держави чеського і словацького народів у 1992 р. були не часткові, насамперед, політичні фактори, а системновизначальні чинники. Чеський, який мав вигляд загальнофедерального, і словацький варіанти системної суспільної трансформації 1990-1992 рр. суттєво відрізнялися і навряд чи були сумісними та можливими для реалізації в рамках єдиної держави.

З перших листопадових днів федерацію руйнували чесько-словацькі суперечності та протиріччя. Вони були обумовлені не тільки об'єктивними чинниками, наприклад, різним рівнем економічного розвитку Чехії та Словаччини, але і суб'єктивними факторами, зокрема, різним ступенем зрілості національних державно-політичних еліт та їх інтересами. Назовні, однак, внутрішня криза федерації проявлялася не у протистоянні Словаччини і Чехії, а в перманентному конфлікті між словацькими і загальнодержавними (федеральними) структурами. Чеська позиція, зазвичай, вважалася лише ідентичною до поглядів федерального центру.

Домінуючою в сучасній чеській та словацькій, як і в українській історіографії залишається теза про те, що Чеська і Словацька Федеративна Республіка (ЧСФР) в 1992 р. була цілеспрямовано і планомірно демонтована національно-політичними силами, котрі вийшли з масових демократичних громадянських рухів.¹ Чеська "Громадянська демократична партія" (ГДП), очолювана Вацлавом Клаусом, та словацький

"Рух за демократичну Словаччину" (РЗДС) Владіміра Мечіара взяли на себе у другій половині 1992 р. ініціативу з демонтажу федерації шляхом переговорів, політичних угод та підготовки комплексу законодавчих актів з метою запобігання стихійного розвалу ЧСФР. Звідси і виник своєрідний суспільний міф, про те, що історичну відповідальність за ліквідацію єдиної держави несуть лише два політики – В.Клаус та В.Мечіар. Хоча з відступом у десятиліття для будь-якого неупередженого дослідника і політика зрозуміло, що навіть таким двом харизматичним політичним лідерам було не під силу з власної волі демонтувати 70-річну федерацію чехів і словаків.

Так, дійсно, переломним моментом у долі чехословацької федерації можна вважати вибори 5-6 червня 1992 р. у чеській, словацькій і федеральній парламенти. Але по виборах 1990 р. – других в історії післялистопадової Чехословаччини демократичних парламентських виборів понад 40 чеських і словацьких партій, рухів і коаліцій йшли з чіткими політико-ідеологічними програмами і платформами.¹ Більшість з них мали чітко визначену позицію щодо майбутнього чехословацької федерації.²

Реально, у найбільш загальному плані, політична сцена Чехословаччини напередодні виборів 1992 р. розмежувалася на два табори: "федералісти" – прихильники збереження єдності держави, та "незалежники" – прихильники суверенітету кожної із республік (від словацьких "ультрасамостійників" до чеських правих консерваторів). Характерно, що ліві, ліберальні та консервативно-релігійні партії, політичні представництва національних меншостей до останніх моментів залишалися переконаними захисниками єдиної федерації.³

Спрощений підхід до аналізу рушійних сил та причин розпаду ЧСФР звужує оцінку до безрезультатного пошуку "винних" у ліквідації демократичної не комуністичної держави. Але це тільки камуфлює справжні чинники чехословацької дезінтеграції, що ускладнює визначення їх довгострокової дії та впливу вже на самостійний розвиток кожної із республік. Тим більше, що і за відступом часу обидві сторони – словацька і чеська, партії та їх лідери не припиняють взаємозвинувачення в ініційованні ліквідації ЧСФР, оприлюднюють нові тенденційні

факти та матеріали, намагаючись своєрідно "виправдатись" та перекласти відповідальність на суперників.

Ще до початку передвиборчої компанії 1992 р. РЗДС та ГДП (остання - з коаліційними партнерами) фактично мовчазливо погодилися із можливістю майбутнього розпаду ЧСФР. Як засвідчили подальші події, у концентрованому виді соціальні, економічні та інші чехословацькі суперечності кристалізувалися у передвиборних програмах партій та рухів, принципово відмінних щодо моделі майбутнього розвитку країни. Це, у кінцевому результаті, привело до видимого домінування політико-ідейних і організаційно-політичних факторів у процесі розпаду ЧСФР.

Відкрито питання суверенітету республік та глибокого реформування чехословацької держави висували представники словацьких політичних сил. Чеські політичні партії та рухи зберігали імідж "профедералістів".

У "Тезах виборчої програми РЗДС" - найвпливовішої словацької політичної сили, проголошувалась необхідність досягнення нового конституційного стану у федерації.

Для цього РЗДС планувала здійснити:

- проголошення верховенства Словацької Республіки;
- прийняття Конституції Словацької Республіки в якій будуть визначені демократичні засади реалізації державної влади;
- заходи по досягненню Словацькою Республікою статусу міжнародного-правового суб'єкта;
- проведення референдуму про суверенітет і нове формування відносин із Чеською Республікою;
- укладення договору із Чеською Республікою, який забезпечить збереження єдиного економічного простору, єдину оборону концепцію і координацію зовнішньої політики...

Фактично, РЗДС пропонував трансформувати чехословацьку федерацію у конфедерацію двох республік - ЧР та СР. Прогнозований переможець на парламентських виборах у Чехії - ГДП та її коаліційні партнери відкидали перспективу конфедеративного устрою Чехословаччини, швидше з політико-ідейних причин. Як відкрито заявили представники консервативного "Громадянського демократичного альянсу"

(ГДА): "краще самостійна права Чехія, ніж ліва чехословацька федерація".⁵

Таке побоювання було далеко не безпідставним, виходячи й перспектив ходу та результатів виборів насамперед у Словаччині. У травні 1992 р. РЗДС став домінуючим у Словаччині щодо симпатій потенційних виборців. За даними соціологічних досліджень 73% населення Словаччини відносили себе до прихильників РЗДС, його лідерів - В.Мечіара підтримувало 75% виборців, М.Княжка - 65%, понад 60% викидали В.Мечіара найкращим кандидатом на голову уряду чи парламенту.⁶

У той же час, прихильники РЗДС, більше ніж словацьке населення в цілому, відкидали післялистопадові результати політичних і економічних перетворень у Чехословаччині, 71% з них вважали, що економічна реформа є занадто радикальною чи принципово неправильною. Взагалі, за поглядами і "соціалізуючою" орієнтацією, потенційні виборці РЗДС були найбільш близькими до прихильників "посткомуністів" - ПДЛ.⁷

Цілком реально РЗДС та ПДЛ на парламентських виборах 1992 р. мали всі шанси стати визначальним блоком у СР. Перспектива такої про лівої коаліції в Словаччині не могла не насторожувати про федеральні та правоконсервативні чеські кола. Тим більше, що і в самій Чехії напередодні виборів стабільними залишалися парламентські шанси комуністів, котрі прагнули до того ж об'єднати у передвиборній коаліції всі ліві сили, створити так званий "Лівий блок", хоча й не могли стати найвпливовішою фракцією у чеському парламенті та уряді. Однак, за домінування "соціалізуючого" словацького представництва у майбутньому федеральному парламенті, і чеські лівоорієнтовані політичні сили отримували можливість суттєвого впливу на загально федеральному рівні. Тому, і чеські право консервативні сили вибрали варіант найменшого ризику - ліквідація федерації та незалежність республік. Цим самим усувалася "ліва загроза" як на рівні федерації, в цілому, так і на рівні Чеської Республіки, зокрема.

Формальним приводом до розпаду Чехо-Словаччини стали результати парламентських виборів 5-6 червня 1992 р. у Чеській Республіці найбільше голосів виборців - загалом майже 30% в

т.ч. по виборах депутатів Чеської Національної Ради (ЧНР) – 29,8% отримала ГДП, очолювана прихильником і творцем радикальних ринкових реформ – В.Клаусом.⁸ У Словаччині 37,2% виборців на виборах депутатського корпусу Словацької Національної Ради (СНР) і 33,5% та 33,8% – депутатів двопалатних Федеральних Зборів підтримали РЗДС В.Мечіара, програма якого поєднувала національноорієнтованих ринкових реформ без “шокової терапії”.⁹

При суттєвому розщепленні чехословацької політичної сцени – на виборах 1992 р. кандидували представники понад 40, при загальній кількості більше 100 політичних суб’єктів (коаліцій, партій, рухів, громадянських об’єднань та ініціатив), навіть досить скромні виборчі досягнення ГДП та РЗДС забезпечили їм провідну роль у новосформованих парламентських і урядових структурах, насамперед Чехії та Словаччині. Фактично доля ЧСФР вирішилась на республіканському рівні, куди вже з 1991 р. перемістився центр політичної боротьби. Полярно протилежні підходи ГДП та РЗДС щодо майбутнього розвитку суспільства – поглиблення чи гальмування ринкових реформ унеможливили подальше існування принципово відмінних моделей організації економічного життя в рамках єдиної держави. Такою принаймні була обгортка розпаду чехословацької федерації.

Відразу ж після підведення підсумків виборів, з ініціативи ГДП, відбулися переговори В.Клауса з В.Мечіаром. Обидва опісля сформували і очолили уряди, відповідно, Чехії та Словаччині. Декілька раундів робочих зустрічей завершилися в ніч на 23 липня 1992 р. підписанням Політичної угоди ГДП та РЗДС (т.зв. Братиславська декларація).¹⁰ В угоді провідні політичні сили висловилися за цивілізований, культурний процес розділу федерації та запропонували наступні варіанти припинення федерального союзу Чехії та Словаччини: спеціальним законом Федеральних Зборів, декларацію федерального парламенту, референдумом, одностороннім виходом будь-якої республіки із складу ЧСФР. Політичні репрезентації ГДП та РЗДС рекомендували створити спеціальні чехословацькі комісії для подальшої практичної діяльності по ліквідації ЧСФР.

На зустрічі голів Чеської та Словацької національних рад – М.Угдє та І.Гашпаровіча 27 липня 1992 р. було погоджено порядок формування і предмет роботи комісії – питання громадянства, зовнішня політика, економіка, оборона.¹¹ З середини серпня 1992 р. комісії вже інтенсивно працювали і більшість проєктів документів про чинення федеративного союзу були розроблені на принципах консенсусу саме ними. У склад двохсторонніх комісій входили спеціалісти, урядовці й члени постійних парламентських комітетів. Характерно, що до переговорного процесу через чехословацькі комісії ГДП та РЗДС підключили представників більшості парламентських партій.

Чому механізм чехословацьких переговорів 1992 р. спрацював, а більш тривалий переговорний процес на міжреспубліканському рівні (1990 р. – перша половина 1992 р.) завершився безрезультатно?

На рівні урядів та парламентів після “ніжної революції” листопада 1989 р. контактували представники ще єдиних масових громадянських рухів – “Громадянського форуму” (ГФ) з боку ЧР та “Громадськості проти насилля” (ГПН) від Словаччини і їх коаліційні партнери. Дискусії рідко виходили за рамки пошуку “дієвої федерації” (ідея Президента ЧСФР В.Гавела), а предметом багато чисельних переговорів залишався тільки перерозподіл компетенцій між федеральним центром та республіками (т.зв. “компетенційні переговори”). Цілі політики реформування федеративного союзу гуманістична, але аморфна ідеологія масових рухів по інерції виводила із загальнонародної єдності, котра насправді існувала лише на короткому етапі боротьби за знищення основ тоталітаризму. І практика засвідчила, що механізм переговорів у політичній системі європейського типу спрацює тоді, коли, є по-перше, сама система, а, по-друге, конкретні політичні суб’єкти, що спираються на реально існуючі суспільні групи. Переговори “загальнонародних” репрезентацій, що оперують “волею народу”, як правило, безуспішні. Реальністю є, що не народи, а політики і політичні сили ділять єдину державу.¹² З поглибленням диференціації суспільства і політичної сфери, еволюцією до розпаду ГФ і ГПН, в Чехословаччині

сформувалися суспільно-політичні сили і суб'єкти, які відкрито і погоджено повели справу розлучення.¹³

Домінуюче представництво ГДП та РЗДС у коаліційному федеральному уряді по виборах 1992 р. дозволило використати цей орган, як дієвий інструмент роз політико-еволюційного розв'язання питань розпаду федерації. Уряд, після відставки 20 липня 1992 р. В.Гавела з поста Президента ЧСФР і декількох кід безрезультатних парламентських виборів нового президента, взяв на себе виконання президентських функцій, не допустив розпаду системи виконавчої влади, забезпечував у порядку законодавчої ініціативи подання розроблених чесько-словацькими комісіями проектів законів на розгляд Федеральних Зборів, практично готував і здійснював розподіл федерального майна між республіками, виходячи з погодженого принципу територіального місцезнаходження об'єктів федеральної власності та пропорції 2:1 (по співвідношенню чисельності населення в кожній із республік).¹⁴

Найголовнішою проблемою, однак, залишався вибір шляхів і методів конституційної ліквідації ЧСФР. У кінцевому результаті, Федеральні Збори ухвалили конституційний Закон про припинення федерації, у відповідності з яким ЧСФР припиняла своє існування 31 грудня 1992 р., а два нові міжнародно-правові суб'єкти – Чеська і Словацька республіки проголошувались правонаступниками ЧСФР.¹⁵

Попри всі конфліктні моменти складного процесу ліквідації ЧСФР, припинення більш ніж сімдесятирічної федерації чехів та словаків пройшло мирним, еволюційним, і, що важливо – договірним конституційним шляхом. Це був унікальний приклад саморозпуску федеративної держави, і чи не єдиний у Центрально- і Південно-Східній Європі 1990-х років. Погоджене, безконфліктне "розлучення" Чехії і Словаччини в 1992 р. дозволило успішно реалізувати дещо відмінні національно-державні стратегії системних суспільних перетворень. Тому на початку третього тисячоліття і ЧР, і СР успішно інтегруються у об'єднану Європу.

Lidové noviny, 1998. – S.321-323; Stejn E. Česko-Slovensko: konflikt, roztržka, rozpad. – Pr.: Academia, 2000. – 159-179.

2. Neprospešné štiepenie: 42 kandidujúcich 22 slovenských strán // Národná obroda. – 21 apríl. – S.1.
3. Štátoprávne usporiadanie vo volebných programoch politických strán a hnutí // Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II. – Br.:NLC, 1998. – S.575-577.
4. Ibid. – S.577.
5. Tezy volebného programu HZDS // Koridor. – 1992. – 30 apríla. – S.1,3.
6. Samostatný český štát // Národná obroda. – 1992. – 21 apríla. – S.1.
7. Hnutie za demokratické Slovensko // Smena. – 1992. – 20 mája. – S.1.
8. Ibid.
9. Výsledky voleb 92 // Koridor. – 1992. – 8 júna. – S.1-2.
10. Ibid.
11. Keď premiér přšel (opač) // Slobodný piatok. – 1992. – 24 júla. – S.4-5-
12. Budúce spolužitie vykolikují komisie // Národná obroda. – 1992. – 28 júla. – S.1.
13. Див.: Передпії О., Сюсько І. Розлучення по-чехословацьки // Політика і час. – 1993. – № 3. – С.55-59.
14. Там само.
15. Ména zatím jednotná // Lidové noviny. – 1992. – 28 srpna. – S.2.
16. Ústavný zákon č.542 z 25. novembra 1992 o zaniku Českéj a Slovenskej Federatívnej Republiky // Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II. – Br.:NLC, 1998. – S.586-588.

1. Čornej P., Pokorný J. A Brief History of the Czech Lands to 2000. – Pr.:Prah Press, 2000.-P.86-88; Kovač D. Dejiny Slovenska. – Pr.: